

ՇՎՈՏԸ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄԱՀԱՎԱՏԱԿԱՆ ԶՐՈՒՅՑՆԵՐՈՒՄ

ԳԱԼՍՏՅԱՆ Հ.Հ.

Հայ ժողովրդական սնահավատական գրույցներում առավել հաճախ հանդես եկող կերպարներից է **շվոտը**: Տարբեր գավառներում ստացել է **շվոտ** (Արարատ, Շիրակ, Խոյ, Պոլիս, Սեբաստիա, Կարին, Խարբերդ, Դերսիմ, Հաճն, Մուշ, Վան, Բագրևանդ), **շիվոտ**, **շուվեդ** (Մալաթիա), **շիոդ** (Նոր Բայազետ), **շուէտ** (Բալու)¹, **սվեդի** (Շիրակ), **շիֆոտ**, **ֆշոտ**² (Սեբաստիա), **ժվետ**, **ժվոտ**, **ժիվոտ** (Նոր Նախիջևան), **իշվոտ** (Մուսա լեռ) անունները:

Շվոտը հայտնի է նաև պարսիկներին՝ Šifūt ձևով՝ «ճիվադ. է ազգ մի դիաց, որք լինին յանշէն տեղիս և ի դաշտավայրս. որք մտեալ ի զանազան կերպարանս, և զմարդն ի ճանապարհէ խոտորեցուցեալ սպանանեն»³:

Աճառյանը գրում է, որ «շուտը» փետրվար ամիսն է, փոխառված է պարսկերեն šebāt բառից, որը ասորերեն šəbāt բառից է և «ասորաբաբելական տոմարի 11-րդ ամիսը: Ըստ նախապաշարմանց՝ փետրվարը սատանաների ազատութեան ամիս է: Արդի բարբառներում «շուտ» նշանակում է մի տեսակ դև, որ փետրվարին է գործում»⁴: Լեզվաբանները «շուտ» բառը կապում են «փետրվարի» ասորական և եբրայական անվանումների հետ: Ս. Հայկունու վկայությամբ, «Փետրուար ամսուան Շուտոտ կասեն Բագրեանդայ հայեր, իսկ թուրքեր՝ Շուպաթ»⁵:

Ըստ միջնադարյան տոմարագետների՝ ասորիների «Շաւատ ամիսը և եբրայական Շբաթը համապատասխանում են հռոմեական փետրվարին և հայկական Մարգացին»⁶: Ա. Օդաբաշյանի դիտարկմամբ, «որպես ամսանուն այն մինչև XIX դ. վերջը և XX դ. սկիզբը հիշվում էր Մոկսում, միշտ զուգակշիռ մնալով հռոմեական փետրվար ամսին: Մոկսից բացի՝ պատմա-

¹ Սարգսյան Ա., Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հ. Դ, Ե., 2007, էջ 283:

² Ֆշալեն վազող վիշապ օձ, շրվոտ հրեշը մրացածին, հրէշաբարոյ (Գաբիկեան Կ., Բառգիրք սեբաստիայի գաւառայլեզուի, Երուսաղէմ, 1952, էջ 588):

³ Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, հ. Գ, Ե., 1977, էջ 538:

⁴ Նույն տեղում, էջ 537-538:

⁵ Հայկունի Ս., Շուտը եւ դովաթ. ժողովրդական հասարակիք (Արարատ, 1895, N 6, էջ 210):

⁶ Սիմոնյան-Մելիքյան Լ., Տոմարային ծիսաշար, հ. 2, Ե., 2007, էջ 67:

կան Հայաստանի մնացած բոլոր գավառներում այդ բառը կորցրել է ամսանուն լինելու իմաստը և ձեռք բերել նոր նշանակություն: Ազգագրական որոշ շրջաններում ժողովուրդը շվոտ անվանում է այն ոգիներին, որոնք, նրա կարծիքով, գարնան գալուց առաջ իր տնտեսության մեջ ինչ-որ բացասական դեր են կատարում»⁷:

Ղ. Ալիշանը կարծում է, որ «շվոտ»-ը «շահապետ»⁸ և «շվազ» ոգիների անվանումների փոփոխության արդյունք է: Վերջիններս համարվում էին վարուցանքի ու բերքի խնամողներ, որոնք մարդկանց հայտնվում էին տարին մեկ անգամ՝ գարնանը⁹: Աղ. Մխիթարյանցի վկայությամբ՝ «շվոտ» նշանակում է «սատանա». «Իբր թե այդ սատանան իր որդկերանց հետ կամենում են տան բոլոր ուտելիքներն ու իրեղենները սեփականել իրանց. ուստի ծեծելով տանից վրնտում են»¹⁰ շվոտին: Ելնելով այդ ոգու բնույթից ու գործառույթներից՝ ազգագրագետ Զ. Խառատյանը չի բացառում, որ հայերեն «շվայտ» (զեխ, ցոփ) բառը նույնպես կապվում է «շվոտ»-ի հետ¹¹:

Ժողովրդական պատկերացումների համաձայն՝ շվոտներն անտեսանելի ոգիներ են, որոնք սերում են Նոյ նահապետի Քամ որդուց: Ս. Հայկունին Բագրևանդից գրառել է բազմաթիվ զրույցներ և հավատալիքներ շվոտի մասին, նաև վերջինիս առաջացման ավանդությունը. «...Քամ անհաւատարիմ գտնուելով Աստուծոյ կարգադրութեանը, տապանի սրբութիւնը չյարգելով մերձեցաւ իր կնոջ, որմե ունեցաւ մի որդի: Անցաւ մի տարի, Աստուծոյ հրեշտակն երբ տապանի դուռն բացաւ, ութ հոգին համարելով՝ դուրս հանեց, հարցուց Քամին.

- Ուրիշ մարդ կա՞յ ներսը:
- Չկա, պատասխանեց ամօթահար Քամ:
- Եթե կայ, չիք դառնայ, - ասաց հրեշտակն:

⁷ **Օղաբաշյան Ա.**, *Ամանորը հայ ժողովրդական տոնացույցում (Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 9, Ե., 1978, էջ 34)*:

⁸ «...էին Շահապետը վայրաց. իբրև պահապանք կամ բնակողք երկրի այլ և այլ դրից, անտառաց, ձորոց, լեռանց և անապատ տեղեաց, այլ և գերեզմանաց. ...շապ հեղ ծծակերպ համարուին, և դժոխոց տիրողքն այլ Շահապետ կոչուին» (**Ալիշան Ղ.**, *Հին հաւաքը կամ հեթանոսական կրօնք Հայոց, Վենետիկ, 1910, էջ 199-200*):

⁹ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁰ **Մխիթարեանց Ա.**, *Փշրանք Շիրակի ամբարներից (Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Ա, Մոսկուա-Ալեքսանդրապոլ, 1901, էջ 191)*:

¹¹ **Харатян З.** *Культурные мотивы семейных обычаев и обрядов у армян (Армянская этнография и фольклор, т. 17, Е., 1989, с. 47)*.

Նորածին մանուկը աներևոյթ ոգիի մը փոխուեցավ, օր ըստ օրէ զօրացավ, մարդկային սերունդին հետ ամուսնացավ, ունեցավ զաւակներ, որք ևս աներևոյթ ոգիներ են: Շուտսներն շատ աճեցան, նոքա ծնունդ ունին, իսկ մահ չունին, վասն որոյ աշխարհի ամեն կողմ բռնած են: ...Շուտսն մեղաց պտուղ ա, սուրբ ամուսնութենէ ծնած չեն, որոյ համար ամեն չարութիւն ի գործ կը դնեն»¹²:

Շվոտը նախ և առաջ տոմարային ոգի է և կապված է ձմեռ-գարուն անցման հետ: Լ. Սիմոնյան-Մելիքյանի համոզմամբ, «շվոտներին պետք է անդրադառնալ Տըրընդեզը դիտարկելիս, քանի որ Շուտս է կոչվել ոչ միայն փետրվար ամիսն առհասարակ, այլև Տեառնընդառաջ տոնը»¹³: Այս մասին է վկայում նաև Վարդի Քելիշյանը. «Հաճընցիք այս տօնը՝ Տեառնընդառաջը, նաև «Շըվէտ» կը կոչէին: Կը խորհրդանշէ Տեառնընդառաջը, որ Փետրուար ամսուան մէջ կու գայ (շուտս, շվոտ–Փետրուար պարսկ. šubāt)»¹⁴:

Տեառնընդառաջի գիշերը որոշ բարբառներում կոչվում է «շվոդի գիշեր», իսկ փետրվարը՝ «շվոտամիս»¹⁵: Շվոտները ձմեռները մարդկանց բնա-կարաններում են անցկացնում: Ա. Ահարոնյանը գրում է. «Կարծիք կա, որ շվոտները սեռական կյանքի հետ առնչություն ունեն: «Գարնանը, մարտ ամսին, երբ սկսվում է կատուների սեռական կյանքը, և նրանք մլավում են կտորներին, սովորաբար ասում են «շվոտի ամիս»¹⁶, իսկ սիրահար աղջիկն ու տղան փոխաբերական մտքով կոչվում են «շվոտի կատու»¹⁷: Նոր-Բայազետում կարծում էին, որ շվոտները «շատանում են մարդկանց խաբելով և մանավանդ հրապուրելով: Ձմեռը բնակվում են մարդկանց բնակարաններում, իսկ գարնանը գնում են հանդերը: Փետրվարը նրանց ամիսն է կոչվում, որովհետև այդ ամիսն նրանց արյունը տաքանում է, և նրանք էրոտիկ երազներով հրապուրում են մարդկանց: Նրանց՝ այդ ամիսն շարունակ դուրս ու ներս անելը ստիպում է կատուներին մլավել, որովհետև տեսնում

¹² Հայկունի Ա., նշվ. աշխ., էջ 210:

¹³ Սիմոնյան-Մելիքյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 66:

¹⁴ Քելիշեան Վ., Հաճըն-Տօներ, Յուզամարտան, 2014 <http://www.houshamadyan.org/arm/mapottomanempire/adanavilayet/hadjin/religion/festivals.html>

¹⁵ Տե՛ս Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հ. 4, Ե., 2007, էջ 283:

¹⁶ Շվոտ-փետրվար ամսվա երազներին Բուվանըխում չէին հավատում, կարծում էին, որ շվոտները քնի մեջ խաբում են մարդկանց սուր երազներով [Կրե՛ս Բենսէ, Բուվանըխ կամ Հարք գաւառ (Ազգագրական հանդէս, գիրք 2, Թիֆլիս, 1900, էջ 10, 54)]:

¹⁷ Ահարոնեան Ա., Հայկական հին հաւատալիքները (Հայրենիք, Պոսթըն, 1939, N 2, էջ 88):

են սրանց»¹⁸: Ժողովուրդը կարծում է, որ շվոտները Տըրընդեզի երեկոյան մտնում են կատունների փորը, սկսում են իրար հետ կռվել¹⁹: Ըստ այս պատկերացումների, ինչպես երևում է, շվոտը կապվում է բեղմնավորության, վերածննդի, սերնդի շարունակության հետ: Այսպիսով՝ շվոտի գործառույթներից են մարդկանց սեռական բնույթի երազներով ներշնչելը և կատուների հետ սերտ կապը՝ ձմեռ-գարուն անցման ժամանակահատվածում, հիմնականում Տեանընդառաջ տոնի ընթացքում:

Ի տարբերություն մյուս գավառների՝ Մաղնիսայում (Զմյուռնիա) շվոտը ամանորի գիշերվա ոգի էր համարվում: Ըստ հավատալիքի՝ «Շուտը փոխանակ ընծայ բաժնելու տղոց, Կաղանդի գիշերը սակառով մը կը պտտի Մարիամ անուն անձ ունեցող ամէն տուները, որոնցմէ նուէրներ կը հաւաքէ»²⁰: Շվոտը, մյուս չար ոգիների նման, նախ և առաջ ընկալվում էր որպես խաբեբա ոգի: Կաղանդի գիշերը հայտնվում է առանց աղոթքի պառկած տղաներին՝ ծանոթների կամ հարազատների կերպարանքով, միգել տալիս անկողնու մեջ: Ըստ մի ունևոր տան տիկնոջ պատմածի, շվոտը կաղանդի գիշերը հայտնվել է իր «վացարարին» իր իսկ կերպարանքով և կանչել աշխատանքի: Գիշերը երկար թափառելուց հետո կինը հասկացել է, որ մուրվել է, և իր ուղեկցորդը բոլորովին ծանոթ չէ իրեն: Հանկարծ նկատում է, որ ուղեկցուիին, հետզհետե փոքրանալով, ծուլվել է մթությանն ու անհետացել: Հիսուս Քրիստոսի անունը մրմնջալով՝ կինը վերջապես գտել է ճանապարհը և հասել տուն²¹: Մեկ այլ գրույցի համաձայն՝ շվոտը, չկարողանալով խաբել, իր ծուղակի մեջ է գցել մարդուն, «Բարկութեամբ կը լարէ հինգ մատուղներն ու «յիսը գիսը աչքդ մտնէ» ըսելով կը խօթէ ենթակային աչքն ու կաներեութանայ»²²:

Ժողովուրդը փետրվար ամիսն ընկալում էր որպես ձմռան կես (Տէրընտէզ՝ ձմեռն ի կես): Մտահոգությունը մեծ էր. սնունդն ու անասնակերը կբավականացնի՞ արդյոք մինչև գարուն²³, մինչև առաջին բանջարի դուրս գալը:

¹⁸ **Լալայեան Ե.**, *Նոր-Բայազէտի գաւառ (Ազգագրական հանդէս, հ. XVII, Թիֆլիս, 1908, էջ 107-108)*:

¹⁹ **Տէր-Ներսեսեան Ն.Ս.**, *Սիվրիհիսարցի կինը (Բիւրակն, 1900, N 4, էջ 52)*:

²⁰ *Նմոյշներ Մաղնիսայի գաւառաբարբառէն (Բիւրակն, 1899, N 19, էջ 293)*:

²¹ **Տէս Զըրընդեան Յ.**, *Շուտը (Բիւրակն, 1898, N 4-35, էջ 618-619)*:

²² *Նույն տեղում, էջ 619*:

²³ *Շիրակի Վահրամաբերդ գյուղի բնակիչներից մեկը Տըրընդեզի օրերին իրենց գրուն է կանչում գյուղում հայտնի սրախոս Հայկան Ապորը: Յույց է տալիս գոմի անասուններին և խոտի դեզից մնացած մի կույտ և հարցնում.- Հայկան Ապեր, ըսկան խոտը անասունին կհերիքե՞ մինչև գարուն: Հայկան Ապերը նայում է՝ մի գոմ տավար,*

Մարդիկ սկսում էին ստուգել մառանները, ամբարները, մարագները և բարիքների սակավությունը վերագրում էին շվոտներին ու սատանաներին: Այս իրողության մասին են վկայում Տըրընդեզին նվիրված երգային բանահյուսության հետևյալ նմուշները.

Տէրընդեզ, դարմանը՝ կես,
Առ հաց ու կես՝ էլիր գեղէս,
Տէրընդեզ, մխի դին տես,
Մէ փութ ցանես՝ հարյուր քաղես (Չիրիկ, Բասեն)²⁴:
Տերընդեզ, դարման ու կես,
Առնիմ մանգաղ՝ էլնիմ խտտի դեզ,
Տերընդեզ՝ ուչխութ վառէ,
Օր ազատվես օձէ, չարէ (Բաշգյուղ, Բասեն)²⁵:

Ուսումնասիրելով շվոտի մասին սնահավատական գրույցները, բանահյուսական ու ազգագրական նյութերը՝ տեսնում ենք, որ չարի և բարու մշտական հակամարտության յուրօրինակ դրսևորում է շվոտ-դովլաթ պայքարը՝ ժողովրդական հավատալիքների մակարդակում: Շվոտները չար են, ուստի և շատ են, անթիվ, անհամար, սրանք «մի օր աշխարհ կըլեցնեն, այլ ևս մարդկանց բնակութեան վայր մի չպիտի մնա»²⁶: Իրենց բնույթով ուստո՛ւսպառող այս չարքերը սիրում են ապրել խմբերով, մարդկանց տաքուկ տներում, գոմերում և ջրհորների մեջ՝ ոչնչացնելով մարդու ճմռան պաշարը, որը վերջինս դովլաթի օգնությամբ ամբարել էր ողջ տարվա ընթացքում: Փետրվարի 14-20-ին²⁷ սաստիկ պայքար է սկսվում ողջ ճմռռ տան բարիքները վայելած ու հզորացած շվոտների և դատարկ մառաններն ու ամբարները լցնող, հոգնած ու լքված դովլաթի միջև²⁸: Դովլաթին օգնության էին գալիս շվոտահանները, որոնք հիմնականում կանայք էին:

մի թիքա խոտ և ասում է տանտիրոջը.– Ախպեր ջան, օր հեչ չտաս, բանըմ էլ գավելնա» (Գալստյան Հ., Դաշպային բանահյուսական նյութեր, 2009, տեպր N 4, թ. 12):

²⁴ **Հակոբյան Գ.**, *Ներքին Բասենի ազգագրությունը և բանահյուսությունը*, Ե., 1974, էջ 233:

²⁵ *Նույն տեղում:*

²⁶ **Հայկունի Ս.**, *նշվ. աշխ.*, էջ 210:

²⁷ *Տե՛ս նույն տեղում*, էջ 211:

²⁸ Դովլաթին համարժեք է վանեցիների **շնողը** ոգին, որն ապրում է բոլոր տեսակի ուրեվիքների ամանների մեջ: Երբ ուրեվիք են վերցնում ամաններից, «Հիսուս Քրիստոս» են ասում, որպեսզի «շնողը մեջեն չէնի», արագ չվերջանա: Վերցրածից մի քիչ տեղն են լցնում, որ եթե շնողը գնացել է, հետո գա **Լալայեան Ե.**, *Վասպու-*

Շվոտի մյուս կարևորագույն գործառույթը տնային տնտեսությանը վնաս տալն է, մարդու ամբարած պաշարները սպառելը: Այս պատճառով՝ շվոտներին տանից դուրս էին հանում հատուկ գործողությամբ, որը կոչվում էր «շվոտահան»: Փետրվարի վերջին օրը, որոշ վայրերում նաև մարտի մեկին, տան տիկինները փայտով, տարբեր կտորներով, հորթի կաշվով, այծի, ոչխարի մորթիներով խփում էին տան պատերին, տան անկյուններին և ասում. «Շվոտը՝ դուրս, մարտը՝ ներս», այսինքն՝ չարը՝ դուրս, բարին՝ ներս: Բուլանըխում մի կին գիշերը տնից դուրս է գալիս և տեսնում, որ հարևան եղդյենց դռանը շվոտ է կանգնած և անիծում է, որ «ձուն ու ձմրուկոցով» իրենց դուրս են արել տնից, գանգատվել է, թե «ի՞նչ կեղևեր իդա երկու պաղ ամիս լե թողէն զմրզի մընէնք տաք թաւի գլուխ»²⁹:

Շվոտահանության ծեսի մասին Ա. Ղանալանյանը գրում է, որ «Շվոտը դուրս, մարտը ներս» ասացվածքը հայ գյուղացին գործածել է փետրվար ամսի վերջերին՝ ձմեռը ճանապարհելու և գարունը դիմավորելու առթիվ: «Վերոհիշյալ ասացվածքը կապված է Շվոտ կոչվող չար ոգիների մասին ժողովրդի մեջ գոյություն ունեցող այն նախապաշարում-հավատալիքի հետ, ըստ որի, հիշյալ չար ոգիները գաղտնի մտնում են գյուղացու տունը՝ վնասում նրա պաշարեղենին և բանող ու կթան անասուններին: Ակներև է, որ ասացվածքն իր ծագումով կապված է երկրագործական-անասնապահական շրջանի անիմիզմի հետ, երբ նախնադարյան մարդը զանազան մոգական միջոցներով (բանաձևերով, ծեսերով ու արարողություններով) ենթադրում էր ներգործել բնության վրա և նրա երևույթներն ու ուժերը ծառայեցնել իրեն»³⁰:

Շվոտին ընկալելով որպես չար ոգի՝ մարդիկ համբերատարությամբ հանդուրժել են դրան որք ձմեռվա ընթացքում, և հենց գարնան գալու օրերին են որոշել դուրս հանել չարքերին իրենց տներից: Կարծում ենք՝ ժողովուրդը վերոնշյալ ծեսով ձմեռն է դուրս հանել՝ ի դեմս շվոտի, և արդեն չար ուժերից մաքրագերծված՝ փորձել է դիմավորել գարունը:

Բանահավաք Կ. Աբրահամյանը պատմում է, որ գարնանամուտին՝ մարտի իննի երեկոյան, իր մայրը ակիշը տալիս էր երեխաներին և պատվիրում, որ երդիկներին ու դռներին խաչ քաշեին: Մայրը հին փալապի

րական (Ազգագրական հանդես, գ. XXVI, Թիֆլիս, 1916, էջ 205): Այսօր էլ, երբ քահանան փնտրիներ է անում, փանտիրուհուն հանձնարարում է մինչև հաջորդ փնտրիներ ամանները մինչև վերջ չդատարկել:

²⁹ Բենսէ, նշվ. աշխ., էջ 10:

³⁰ Ղանալանյան Ա., Առաձանի, Ե., 1960, էջ XXI–XXII:

կտորներ էր փաթաթում գլխին, մի ոչխարի մորթի էր վերցնում ձեռքը և սկսում էր պատերին հարվածել՝ ասելով. «Փոստ, փոստ, մարտն նիրս, շվոտն դուրս»: Բանահավաքի այն հարցին, թե ինչու է մայրն այդպես ասում, նա պատասխանել է. «Սատանաներին եմ դուրս անում տանից, գարնանամուտն ա»³¹: Ժողովրդական պատկերացումների համաձայն՝ գարնանամուտը մարտի 9-ին է, ուստի Ապարանում չարքերին տանից այդ օրն էին դուրս հանում: Մարտի 9-ին է վերադառնում նաև գարնան գալուստն ավետող թռչունը՝ արագիլը: Այս է վկայում «Մարտի իննին, լագլագը՝ բնին» առածը, որը «ոչ միայն գարնան գալստյան ճշգրիտ ժամկետի ցուցում է, այլև, ըստ ամենայնի, արդեն զարգացած, բայց հին մի տոմարի գրանցված նշանագրված կետի տեղական մեկնաբանություն»³²: Բասենում մեծերը գարնան և արագիլի մասին խոսելիս փորձում էին գուշակություններ անել և ասում էին.

Մարտի ըննին լագլագ բընին,
Թէ կտուցն հաց՝ առատություն.
Թէ չոփ ու ծղոն՝ գեշ չորություն,
Թէ շոր ու չուլ՝ մահ ու կսկիծ³³:

Հայաստանի մի շարք շրջաններում, նաև Երևանում մինչև 1990-ականները կենցաղավարում էր շվոտահանության ծեսը: Լ. Մկրտումյանի հաղորդմամբ, իր երևանաբնակ տատը, որը արմատներով շատախցի էր, սրբիչով դուրս էր հանում շվոտներին իր տնից՝ ասելով. «Շվատը՝ դուրս, ծիլ ու ծաղիկը՝ ներս»: Իսկ պարագետ Ն. Շամամյանի հաղորդմամբ՝ Իրինդում շվոտահանության ժամանակ ասում էին. «Շվոտը դուրս, ադարը ներս»³⁴: Նիպուրյան ամսանունների տեղայնացված տարբերակներում «ադարը» համընկնում է մարտ ամսվա հետ³⁵:

³¹ Աբրահամյան Կ., Ապարանի շրջանի Վարդենուր գյուղի ազգագրական նյութեր, 1965 թ. (Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի ազգագրական և բանահյուսական արխիվ, թղթ. 1, մաս 2-րդ, թ. 46-47):

³² Սիմոնյան Լ., Հավքն իր թևով, օձն իր պորրով, Ե., 2011, էջ 14:

³³ Հակոբյան Գ., Ներքին Բասենի ազգագրությունը և բանահյուսությունը, Ե., 1974, էջ 271:

³⁴ Նյութերը պրամադրելու համար շնորհակալություն եմ հայտնում ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի կրպսեր գիտաշխատողներ Լ. Մկրտումյանին և Ն. Շամամյանին:

³⁵ Սիմոնյան Լ., Տոմարային ծիսաշար, հ. 1, Ե., 2006, էջ 23-24:

Շվոտահանության ծեսը Շիրակում կատարվում էր ջրի օգնությամբ: Փետրվարի վերջին օրը՝ երեկոյան, ամանով լիքը ջուր էին դնում դռան շեմին, և տան անդամները սկսում էին շվոտներին «դուրս անել» տնից: Եթե ջուրը թափվում էր, ուրեմն շվոտը գնացել էր: Դուռը խաչակնքում էին և ամուր փակում: Հաջորդ օրը շատերը ականատեսի նման վստահ պատմում էին, թե ինչպես են շվոտները, մի տեղ հավաքված, արտասովորով գանգատվում. «Մենք ձեզ ի՞նչ էինք անում կամ ի՞նչ վնաս տալիս, որ մեզ այս ձևովը դուրս արիք»³⁶:

Ըստ մի գրույցի (Գեղարքունիք), «Օր էդ մարտը գուքա չէ՞, կառնին գոգնոցներ, հիրկուն սներուն տփին ու կսին. «Շվոտն ի դուս, մարտ նես»: Կլարեն դուս: Ինչ որ իմ կիսուրն էր, չթողեց, ըսեց. - Շվոտ մի տփեք, դուս մի հանեք, - կսեր, - խացի փշուր ցեք խեցկի վրա, մեկ էլ աղ, տարեք դրեք մեր թավլի պատի տակ, ըսեք. - Ա՛ն, դու, քու ձագերով կճուրի էտեղ: Մի՛ տփեք հանեք դուս»³⁷:

Ընդունված էր շվոտներին տնից, ախոռից, մառանից վնդեղուց հետո դռան առաջ գիծ քաշել՝ այսպիսով կանխելով շվոտների վերադարձը դեպի ներս: Շվոտներն այդ գիծն ընկալում են որպես մի ահագին, անանցանելի անդունդ կամ բարձր, անհասանելի պարիսպ: Տան անդամներին, հատկապես երեխաներին խստորեն պատվիրվում էր դուրս չգալ տնից, որպեսզի պատահականորեն չտորոտեին այդ գիծը և մարդու ու չարի միջև պատնեշը չվերացնեին: «Եթե մէկն դուրս ելլայ, կասեն, եթե գծին վերայ կոխեց, շուտներու առջև կանգնած պարիսպը կամ պեղուած անդունդը կանյայտանայ, ներս կխուժեն, իսկ եթե չկոխեց գծի վերայ, շուտներու խումբը զինք կը յափշտակեն, գերի կը վարեն, սարը կտանեն, կսպանեն կամ որոյ հետ կամուսնանան. վերջապէս իրենց վրէժն կը լուծեն, քարէ կամ ժայռէ կը ձգեն, կամ հորերու մեջ կիջեցնեն, կամ քանի օրէ յետոյ կարծակեն որ և գալով տեսածներն կը պատմէ»³⁸:

Շվոտահանության ծեսը Տրապիզոնի գյուղերում հունվարի առաջին գիշերն էին կատարում: Լաշի³⁹ թփի ճյուղերով հարվածում էին պատերին,

³⁶ Մխիթարեանց Ա., Փշրանք Շիրակի ամբարներից (Էմինեան ազգագրական ժողովածու, Մոսկուա-Ալեքսանդրապոլ, 1901, էջ 191):

³⁷ Գրիգորյան Ռ., Գեղարքունիք (Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 14, Ե., 1983):

³⁸ Հայկունի Ա., նշվ. աշխ., էջ 212:

³⁹ Լաշին Սև ծովի ափամերձ շրջաններում տարածված հավամրգազգիների ընտանիքին պատկանող ծաղկաբույս է, կոչվում է նաև մրտավարդ, վարդածառ, ալպիական վարդ, եղրի (լատ.՝ *rhododendron*) (Գուլյան Ա., Բալայան Կ., Բուսանուն-

սյուներին, անասուններին: Լավ եզներից մեկին տուն էին բերում՝ ուշադրություն դարձնելով, թե ո՞ր ոտն է առաջինը ներս դնում. աջը բարեբախտություն էր: Անասուններին ջրով պատրաստած կեր և մանրած դրում էին տալիս, եղջյուրների վրա վառած մոմեր դնում: Մոմերի վառվելու ձևից գուշակություններ էին անում⁴⁰:

Սեբաստահայերի պատկերացմամբ՝ Տըրընդեգի գիշերը շվոտները գալիս են և միզում կրակ վառած տեղը, ուստի տղաները խարույկի հետքը վերացնում էին: Հենց նույն գիշերը դռները ծեծելով, շվոտները երեխաներին խաբեությամբ դուրս էին կանչում՝ ասելով. «Գոհար, Ճուհար, շարե շարմաղը բեր», և տանում են նրանց հոշոտելու⁴¹:

Փետրվար ամսվա բոլոր օրերին Մուշում թոնրի խաչերկաթը դնում էին տան դռան հետևում, որ շվոտները ներս չմտնեն: Հավատում էին, որ գիշերները, տները մտնելով, սրանք խաբում էին մարդկանց՝ նրանց ազգականը կամ ծանոթը ձևանալով, ու տանում լեռ⁴²: Դերսիմի Արտաբերդ գյուղի մոտ գտնվում է «Շվոտի քար» կոչվող մի ժայռ՝ մոտ 50 մետր բարձրությամբ: Իբր թե «շվոտ» անունով չարքը երեխաներին գողանում և այդ ժայռի կատարից ցած էր գցում, ապա արյունը ծծում էր և մարմինը թաղում, մինչև որ թարմությունը կորցներ, նոր ուտում էր⁴³: Նույն անունով մի ժայռ կա նաև Խարբերդի Նարվեր գյուղի մոտ՝ Հայեկ լեռան ստորոտին: Ըստ գյուղացիների՝ Տըրընդեգին շվոտները գյուղ էին գալիս, երեխաներին տանում, բարձրացնում շվոտի քարի վրա և կրկնել տալիս. «Օգնէ Աստուած, չօգնէ Աստուած, ու այս երեք անգամ կրկնել կուտան, եթե կրկնողը շուարելով «չօգնէ Աստուած»-ը առաջ ըսէ, Շուտոտի ծայրեն ուղղակի Եփրատ կը նետեն եղեր»⁴⁴:

ների հայերեն, լադիներեն, ռուսերեն բառարան, Ե., 2013, էջ 46-47, **Աղայան Է.**, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, հ. 2, Ե., 1976, էջ 1035): Ղ. Ալիշանի հաղորդմամբ՝ լաշին արմար է, որի տերևներն ունեն թթենու տերևի նմանություն (տե՛ս **Ալիշան Ղ.**, Հայքուսակ կամ հայկական բուսաբանություն, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1895, էջ 211): Կարծում ենք, որ Տրապիզոնի գյուղերի բնակիչները լաշի բույսին վերագրել են չարխափան, չարահալած նշանակություն:

⁴⁰ **Հայկունի Ս.**, նշվ. աշխ., էջ 211:

⁴¹ **Տե՛ս Գաբրիելան Կ.**, Բառգիրք սեբաստահայ գաւառալեզուի, Երուսաղէմ, 1952, էջ 493:

⁴² **Գ. Ա.**, Մշեցի կինը (Բիւրակն, 1898, էջ 58):

⁴³ **Հալաջյան Գ.**, Դերսիմի հայերի ազգագրությունը (Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 5, Ե., 1973, էջ 43):

⁴⁴ Նարվերն ու իր հնձեն (Անահիտ, Փարիզ, 1931, N 1-2, էջ 20):

Հարք-Խնուսում տարածված հետևյալ բանաստեղծական պատառիկները, որոնք նաև երգվել են, նկարագրում են շվոտի վերոնշյալ գործողությունները և առավելագույնս բնութագրում վերջինիս.

Շվոտ խաբեց քաշեց ճամբուն,
Տարաւ զարկեց զնար⁴⁵ քարուն,
Չոքաւ խմեց զկարմիր արուն⁴⁶:

Կամ՝

Շվատ՝ օր քան զօր վատ,
Տէրնտես՝ դարմանն է կէս,
Մարտ ինին՝ լակլակ վըր բնին:
Շվատ խաբեց հանեց ճամբուն,
Տարաւ զարկեց զնար քարուն,
Չոքավ խմեց զկարմիր արուն⁴⁷:

Ինչպես տեսնում ենք, շվոտի մյուս կարևորագույն գործառույթներն են մարդկանց ու երեխաներին մոլորեցնելը, խաբելը, մարդուն կենսական վնաս հասցնելը և կերպարանափոխման տարբեր դրսևորումներով հանդես գալը: Այս է վկայում նաև հետևյալ գրույցը. Բագրևանդցի մի կին քնած ժամանակ դրսից լսում է ամուսնու ձայնը: Վեր է կենում, կուժը վերցնում է և ամուսնու հետևից գնում: Աղբյուրից ջուր վերցնելիս «Հիսուս Քրիստոս» է մրմնջում: Տեսնում է, որ իր կարծեցյալ ամուսինը փոքրանալով մի սև կծիկ է դառնում՝ ասելով. «Ա՛յ Հիսուս Քրիստոսը աչքդ մտնի» և անհետանում է: Կինը, հասկանալով, որ շվոտից խաբվել է, վերադառնում է տուն և ամուսնուն պատմում եղելությունը⁴⁸:

Ի հակադրություն վերոնշյալների՝ նորբայազետցիների հավատալիքներում շվոտները «սատանաներից շատ բաներով են տարբերվում. նախ, նրանց պես անմահ չեն, նրանց պես Աստծուն հակառակ չեն, այլ պաշտում են նրան: Նրանց պես չար չեն: Եվ քանի որ գոմերի շվոտներն ավելի աներես են, տկճորի մեջ (մարդիկ-Գ.Հ.) մանր քարեր են լցնում և նրանով խփում տավարին ու գոմի պատերին»⁴⁹ շվոտահանության ծեսի ժամանակ:

⁴⁵ Ապառաժ, ժայռ, արդաստվոր խոշոր ու սեպ քար (տե՛ս Մելիքեան Ե., Հարք Խնուս, Անթիլիաս-Լիբանան, 1964, էջ 486):

⁴⁶ Նույն տեղում, էջ 404:

⁴⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 408:

⁴⁸ Տե՛ս Հայկունի Ս., նշվ. աշխ., էջ 213:

⁴⁹ Լալայեան Ե., Նոր-Բայազէտի գաւառ, էջ 108:

Եզդիների հավատալիքներում սբաթ (փետրվար) ոգին հենց նույն շվոտն է, որը չարության, ցրտի, սառնամանիքի մարմնացում է համարվում: Ըստ նրանց՝ սբաթն իր ծագերով, փետրվար ամսվա ընթացքում պատվում էր գյուղերում, ցուրտ, սառնամանիք, հիվանդություններ ու մահ տարածում: Երբ, Մալաքետաուսին⁵⁰ դիմելուց հետո, սբաթը հեռանում էր գյուղից, անմիջապես դադարում էին բուքն ու բորանը, ցուրտն ու սառնամանիքը, սկսվում էր գարնան գարթոնքը⁵¹:

Մնահավատական գրույցներից ակնհայտ է դառնում, որ շվոտի կերպարի և արտաքինի մասին ժողովրդի մեջ տարածված են ամենատարբեր պատկերացումներ ու ընկալումներ: Շիրակում կատարած մեր դաշտային բանահավաքչական աշխատանքների ընթացքում մի նյութ ենք գրառել «սվեդի» կոչվող ոգու մասին: Կարծում ենք, որ սա նույն շվոտն է, քանի որ ունի արտաքինի նույն նկարագրությունը և շատ այլ ընդհանրություններ. բանասացը պատմում է. «Ես Ղարսա եմ, ըստից չեմ: Հերըս ըսըմ է՝ մե օրըմ քաղքեն (Գյումրի) եմ էրթըմ (Ղարս), ըսավ, աշեմ եղևես բոյով-բոյով մէ... ողները գեդինն է, գլուխը՝ երգինքը, ըսման, ողը քըցըմ է, օր հասնի ձիուս: Ձիուս գլուխը բաց թողեցի, էման եմ քըշըմ օր: Ըդուր է հերանքըս սվեդի⁵² էին ըսըմ: Առաջ էղել է սվեդի, բոյով...»⁵³: Սեբաստիայում նույնպես շվոտին պատկերացնում էին «յոյժ բարձրահասակ, երբ ծովը մտնէ ջուրը հագի ծունկերը կ'ելլէ, ձուկ բռնելով ձեռքովը հրեղեն երկնիցը մեջ կ'եփէ կուտէ»⁵⁴: Նոր-Բայազետում շվոտները պատկերացվում են որպես «բարձր և բարակ ոգիներ, սպիտակ շապիկ հագած»⁵⁵: Խարբերդի Բարջանճ գյուղից գեղջկուհի Մախո Պաճին պատմել է հետևյալ գրույցը. «Բրոտ»⁵⁶ ըլլելես սողը նէ ակիշ կը դնէի, նէ ալ խաչ հանէի - խաչ հանելը կռապաշտութիւն է, կ'ըսեին:

⁵⁰ Մալաքետաուս-եզդիների հեթանոսական աստված (Ավդալ Ա., Եզդի քրդերի հավատալիքները, Ե., 2006, էջ 184):

⁵¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 47:

⁵² Սվեդին իր արտաքինի նկարագրությամբ շատ նման է եզդիների «ռաշեշավե» կոչվող ոգուն: Դրանք այնքան բարձրահասակ են, որ գլուխները անհնար է տեսնել: Գիշերները, երկար ման գալուց և հոգնելուց հետո, սրանք մտնում են քարանձավները, կույ գալիս ու քնում (տե՛ս նույն տեղում, էջ 48-49):

⁵³ Բանասաց՝ Վարդանյան Արաքսի Պետրոսի, ծնվ. 1915 թ. Ղարսի Ուղուզլու գյուղում: 1932-ից ապրում էր Շիրակի Մարմաշեն գյուղում:

⁵⁴ Գաբիկեան Կ., նշվ. աշխ., էջ 493:

⁵⁵ Լալայեան Ե., Նոր-Բայազէտի գաւառ, էջ 108:

⁵⁶ «Բրոտ» նշանակում է «բողոքական» [Երիցյան Ա., Բողոքականությունը տաճարական Հայաստանում (Փորձ, Տիփլիս, 1879, N 2, էջ 110)]: Ազգագրագետ Ս. Մկրտչյանի բանավոր հաղորդմամբ, «բրոտ»-ը առաջացել է ռուսերեն «протестант» բառից:

Ալք-մալք չտեսայ, ամմա կվախէի: Մարիամն օր ծնայ, էրկորոդ գիշերը, կէս քուն-կէս արթուն, տեսայ որ ինչ տեսնըմ, գժոտ, էրկան մագերով, սեւընոտ ժանիքով, երկան՝ ցից առղաներով, չանկըված ըղունկներով, խրջլոտ ջութով, կեղտոտ եւ այլանդակ շըլոտ մը կայներ է եաթաղիս ոտնակողմը, ձեռքերը օրանին կողմը էրկընցուցած: Վախուս ճնջեցի... «Աման, մարդ, շապիկ թոյրին ակիժը բե» պոռացի: Պապդ ակիշը դրաւ կողմըս, իրեք անգամ խաչ հանեցի, շըլոտը իզկորուստ եղաւ, հրամանը Տիրուն»⁵⁷:

Մուսալեռցիների հավատալիքներում «շվուտը՝ իշվուտը, իրական մարդ էր: Նա մի պառավ էր, որը մի ժամանակ եղել է թիկնեղ, ուժեղ, անվախ, աշխատասեր ու քաջասիրտ: Նա ջորին բարձել է մեն-մենակ: Նա 90 աստիճանի կորացած մի արարած էր, և չար երեխաներս խաղում էինք նրա հոգու հետ՝ նրան պարտադրելով, մեզ հայիոյել»⁵⁸: Նորնախիջևանցիների պատկերացմամբ էլ շվուտ-ժիվուտը, անվի ձև ընդունելով և շատ արագ գլորվելով, ընկնում է մարդկանց հետևից, մարդկանց վրա նստելով ճնշում է իր ծանրության տակ, ամբողջ գիշեր չարչարում է ու ման տալիս նրանց: Վերոնշյալ գործառույթով շվուտն աղերսվում է խիպիլիկ և գաբուս (նաև ալք) ոգիներին: Այսինքն՝ շվուտ-ժիվուտին կարելի է դասել նաև տարփոգիների⁵⁹ շարքը: Նախիջևանի գյուղացիները կարծում էին, որ Տըրընդեգի ծխով ու կրակով կարող են այրել ու վերացնել ժիվուտներին, որոնք ի հայտ են գալիս Նոր տարվա օրերին: Նախիջևանի Թոփտի գյուղի հարակից ժայռերից մեկը կոչվում էր Բշդոտ-Ղայա, որը մասնավորապես ծառայում էր որպես ժիվուտ այրելու տեղ: Քաղաքի բնակիչները Տըրընդեգի կրակի մեջ ժիվուտների փոխարեն այրում էին «խոնջուլոգ» կոչվող ոգիներին, որոնք նույնպես Նոր տարուն էին երևում⁶⁰:

Շվուտին համապատասխանում է նաև փուռդիք⁶¹ կամ պուպուշիկ ոգին: Արճակում վերջիններս պատկերացվում էին իբրև «թխամորթ, խիստ-գանգ-

⁵⁷ **Մերոն Մ.Պ.**, *Բարջանճ գիղ (Համայնապատում, Պոսպոն, 1938, էջ 126)*:

⁵⁸ **Գյոգալյան Գ.**, *Մուսա լեռան ազգագրությունը, Ե., 2001, էջ 231*:

⁵⁹ Մ. Աբեղյանը իր «Հայ ժողովրդական հավաքքը» աշխատության մեջ տարփոգիներ է համարում քնած մարդկանց մարմինը վնասող չարքերին (խալիլիկ, ալք) (տե՛ս **Աբեղյան Մ.**, *Երկեր, հ. է, Ե., 1975, էջ 35*):

⁶⁰ Տե՛ս **Շահազիզ Ե.**, *Նոր-Նախիջեանը եւ Նոր-Նախիջեանցիք (Ազգագրական հանդէս, գիրք IX, Թիֆլիս, 1902, էջ 18, 57)*:

⁶¹ Բասենում, Արարատում, Մուշում, Վանում, Շիրակում, Բուվանդիսում և այլուր փուռդիք-փուռնիթ, նաև փուռնուջ (Վաղարշապատ, Օշական, Աշտարակ, Փարպի) է կոչվում թոնրի մեջ ընկած (Շիրակում՝ «կուր գնացած» հացը), կիսախմոր վիճակում գտնվող հացը, որը հրեշտակների բաժինն էր համարվում: Այսպես էր կոչվում նաև

րահեր, հաստապորոշ, ճրագի նման փայլուն աչքերով, զգգզված հանդերձներով մանուկներ: Տարվա մեջ մի օր՝ Ավետման տոնի երեկոյան, տանտիկինները ձեռքներն առած թոնիր խառնելու հսկա փայտե ձողը, վառ ճրագը տալով փոքրահասակ աղջիկներին, թոնրատան, մառանների, մթերանոցների, ախոռների ու այլ տեղերի չորս անկյուններում թոնրան անթոցի ածխացան ծայրով խաչ էին քաշում, անընդհատ կրկնելով՝ «պուպուշի՛կ, տյու՛ս, պուպուշի՛կ, տյու՛ս: Պուպուշիկները «փախչում էին» և խմբերով «գնում-մտնում» Գյազնան՝ մեծ սատանաների մոտ»⁶²: Վասպուրականում «տանուտերը, գլուխը այծի մորթի փաթաթած, վերցնում է մի ձեռը մի ուրիշ մորթի, միւսը՝ մի մանգաղ՝ պտտում է տան բոլոր սենեակները և մանգաղով խփում պատերին՝ ասելով. «Փուռդիք, դուրս, Փուռդիք, դուրս», և այսպես, երբ հասնում է փողոցի դուռը, անելացնում է. «Փուռդիք, գնա զոզան»⁶³, պաղ աղբիւրներ, կանաչ դաշտեր, քիւրդի տներ», և անմիջապես դուռը փակում, բայց որպէսզի փուռդիքը տան հերթիկից նորից ներս չմտնէ՝ նախապես փայտի երկու ձողեր խաչաձև դնում է հերթիկի վրայ, որպէսզի փուռդիքը խաչի զօրութիւնից հալածուի»⁶⁴: Չարքերին տներից վռնդելով՝ մարդիկ նրանց «ուղարկում» էին որևէ չսիրված մարդու կամ այլադավանի տուն, նաև հեռու երկիր:

Շվիտը հայտնի էր նաև որպես կենդանիներին վնասող ոգի: Ասում են, որ փետրվարին ծնված ուլերը չէին ապրում, քանի որ շվիտները տկարացնում էին նրանց կամ փոխում: Այդ պատճառով տերերը մետաղյա բոժոժներ էին կախում ուլերի պարանոցից⁶⁵: Բագրևանդցիների կարծիքով, շվիտները նիհար ու հիվանդոտ անասուններին շրջապատում ու սպանում էին, իսկ չար ու արացի տվողներից՝ զգուշանում: Գոմերը մտնելով՝ հիվանդացնում էին ոչխարներին⁶⁶: Բորչալուում շվիտի փոխարեն հանդես էր գալիս կենդա-

եզրերը հասար, ձվածն, ռափաթայով թխած հացը, որոշ տեղերում էլ կծուճի վրա՝ թոնրի մեջ թխած հացը (Ամասունի Ս., Հայոց բառ ու բան, Վաղարշապատ, 1912, էջ 660): Վանում հայտնի է փուռնիկ ձևով (տե՛ս Սրվանձոյանց Գ., Երկեր, հ. 1, Ե., 1978, էջ 40, 350):

⁶² Ավագյան Ս., Արճակ (Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 8, Ե., 1978, էջ 89-90):

⁶³ Չոզան (քրդ.) – արտրավայր, կանաչ դաշտ, նաև ամառանոց:

⁶⁴ Լալայեան Ե., Վասպուրական (Ազգագրական հանդէս, գիրք XXV, էջ 58):

⁶⁵ Բենսէ, նշվ. աշխ., էջ 10:

⁶⁶ Հայկունի Ս., նշվ. աշխ., էջ 210:

նիներին վնասող, հիվանդություն հարուցող «ազար»⁶⁷ ոգին, որին նույն շվոտահանության ծեսով հանում էին գոմերից: Օծուծում պատմում էին, որ «Գ.-ի անասունները վարակիչ հիվանդությամբ բռնուելով սկսում են կոտորուիլ: Գ. մի կով է մատղում, գոմում մոմ վառում, խունկ ծխում, որպեսզի «ազար ման ածող հրեշտակների» աչքը քաղցրանայ իր վրայ ու թողնեն գնան: Սակայն բոլորը զուր է անցնում և կոտորածն անելի ևս սաստկանում է: Այս ժամանակ Գ. սաստիկ կատաղում է, վերցնում է մի ահագին մահակ և անասելի հայհոյանքներ ուղղելով այդ հրեշտակներին, սկսում է ուժգին հարվածներ տալ պատերին, առաստաղին և անկիւններին: Հետևյալ օրը կոտորածը դադարում է: Միննոյն ժամանակ հարևան պառաւը գայիս ասում է, թէ ինքը նոյն գիշերն երազում տեսել է, որ տաճկական հանդերձներով չորս հոգի, ձեռներին տէգեր բռնած, դուրս են եկել դրանց գոմից: Պառաւը հարցրել է դրանց, թէ ովքե՞ր են և ու՞ր են գնում, նրանք էլ պատասխանել են, թէ իրենք «ազարի հրեշտակներ» են, և զգվելով Գ.-ից, գնում են Բ. քահանայի տուն: Նոյն իսկ նրանցից մինը ցոյց է տուել պառաւին Գ.-ի հարուածներից վիրաւորած գլուխը: Մի քանի օրից Բ. քահանայի անասուններն էլ են սկսում կոտորուել, և սա լսելով պառաւից նրա տեսած երազը, անելի զօրեղ միջոցի է դիմում այդ անկոչ հրեշտակներին իր գոմից հեռացնելու: Մի մեծ կրակ է վառում գոմի մէջտեղը, եօթը շամփուր փոփոխակի տաքացնում և կոխում պատերի, առաստաղի ծակերն ու անկիւնները: Հետևյալ օրը նոյն պառաւը պատմում է, թէ կրկին տեսել էր հրեշտակներին մի ուրիշ գոմ փոխադրուելիս, և թէ դրանցից երկուսը կուրացել էին հնարագէտ քահանայի տաք շամփուրից»⁶⁸:

Որոշ հավատալիքների համաձայն, շվոտները գոմում ապրող կենդանիներից սիրում էին կովարար ցուլերին, անծին ու վնասակար մատակներին և ապրում էին նրանց շուրջը, ականջների և մինչև անգամ մազերի մեջ: Ձիերի կծելը, աքացի տալը վերագրվում էր շվոտների ներկայությանն ու միջամտությանը: Շվոտները մտնում էին ախոռ, հեծնում ձիերին, վազեցնում, քրտնեցնում, հյուսում նրանց բաշի և պոչի մազերը: Սնահավատական գրույցներում շատ տարածված է չարքերի կողմից ձիու մազերը հյուսելու մոտիվը: Մարդիկ ձիու վրա կուպր քսելով բռնում էին շվոտ, սատանա և ասեղի կամ քորոցի միջոցով նրանց զրկում աներևույթ լինելու կարողությունից:

⁶⁷«Ազար» բառը Արարաւում, Թբիլիսիում, Ղարաբաղում, Շամախիում, Մեղրիում նշանակում է «ցավ, հիվանդություն» (տե՛ս Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հ. Ա, Ե., 2001, էջ 7):

⁶⁸ **Լալայեան Ե.**, *Բորչալուի գաւառ (Ազգագրական հանդէս, գիրք X, էջ 214-215)*:

Շվոտ-Պուպուշիկ-Փուռդիք ոգին շվոտահանության ծեսով տնից ու գոմից դուրս հանելով՝ ժողովուրդը ցանկացել է պաշտպանել տան՝ փետրվարմարտ ամիսներին պակասող հացի պաշարները, գարունը դիմավորելու ժամանակ կանխել չար ուժի բացասական ներգործության հնարավորությունը: Ա. Օդաբաշյանի բնութագրմամբ, «շվոտը դուրս անելու ծիսական սովորույթի մեջ պահպանված է մնացել ժողովրդական պատկերացումներով գարնան գալուստն ավետող, այդ գարունը օգտակար-պտղաբեր դարձնող, նոր սկսվող տնտեսական տարին հմայական ծիսակատարություններով ապահովող մի ծես, որը հենց իր այդ բովանդակությամբ ու նշանակությամբ անմիջականորեն առնչվում է Բարեկենդանի տոնին: Այդ ծիսական սովորության խնդիրն էր ոչ միայն պահպանել նախորդ տարուց դեռևս մնացած սնունդ-պաշարեղենը, զերծ պահելով այն վնասակար ոգիների ազդեցությունից, այլև պատշաճորեն դիմավորել մարտ ամսի, գարնան հետ սկսվող նոր տնտեսական տարին, և այն նույնպես հեռացնել նույն վնասակար ոգիների ներգործությունից»⁶⁹:

Համեմատելով շվոտի մասին տարբեր գավառներում առկա գրույցներն ու հավատալիքները՝ տեսնում ենք, որ այդ ոգին հանդես է գալիս տարբեր ընկալումներով ու դրսևորումներով: Ելնելով դրա գործառույթներից՝ «շվոտ» անվան տակ կարելի է խմբավորել ժողովրդական գրույցներից մեզ հայտնի մոտ յոթ տասնյակի հասնող չար ոգիներից հետևյալները՝ **շահապետ, շվազ, ժիվոտ, իշվոտ, սվեդի, ազար, փուռդիք, պուպուշիկ**, որոնք գրեթե նույնացվում են վերոնշյալ ոգու հետ: Դժվար է հստակ սահմանել շվոտի՝ որպես չար ոգու գործառույթները, քանի որ այն չունի իր զուգահեռները այլ ժողովուրդների ոգեպաշտական պատկերացումներում և ծիսակարգում⁷⁰: Այսինքն, շվոտի հավատալիքը բնորոշ է միայն հայ ժողովրդի հավատալիքային համակարգին և հանդիպում է Հայաստանի գրեթե բոլոր ազգագրական շրջաններում առկա սնահավատական գրույցներում:

Ամփոփելով շվոտի մասին մեր ուսումնասիրությունը՝ կարելի է եզրակացնել, որ Շվոտը տոմարային ոգի է և քննվում է հիմնականում Տեառնընդառաջ և մասամբ Ամանոր տոների համատեքստում: Որպես Ամանորի ոգի՝ հանդիպում ենք միայն Տրապիզոնում և Մաղնիսայում: Իրենց բնույթով շվոտներն ուտող-սպառող ոգիներ են և ապրում են տներում, մառաններում,

⁶⁹ Օդաբաշյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 36:

⁷⁰ Այս կարծիքն առաջին անգամ հայտնել է ազգագրագետ Զ. Խառատյանը (տե՛ս **Харатьян З.**, նշվ. աշխ., էջ 48):

գումերում և ջրհորների մեջ: **Շվոտ-ազարը** հանդես է գալիս որպես կենդանիներին հիվանդություն հարուցող, վնասող, տկարացնող ոգի: Զրույցներում շվոտը նույնացվում է սատանայի հետ և վերջինիս նման վնասագերծվում է ասեղի օգնությամբ⁷¹: Շվոտը վնասում է ծննդկանին և նորածնին: Նորածնին փոխելու կարողությամբ նույնանում է այի հետ: Շվոտին կարելի է համարել նաև տարփոգի՝ հաշվի առնելով սեռական կյանքի նկատմամբ դրա հակվածությունը: Բազմաթիվ զուգահեռներ ունի խիպիլիկ, գաբուս ոգիների հետ: Շվոտին առավել բնորոշ են խաբելու, մոլորեցնելու, կերպարանափոխվելու հատկանիշները, և այն հանդես է գալիս արտաքին տեսքի ամենատարբեր նկարագրություններով ու ընկալումներով: Նրան առավել բնորոշ է չափազանց նիհար և բարձրահասակ լինելը (Շիրակ, Սեբաստիա, Նոր Բայազետ): Զրույցներում շվոտը հանդես է գալիս նաև անիվի (Նոր-Նախիջևան) և իրական մարդու՝ պառավի կերպարանքով (Մուսա լեռ):

ШВОТ В АРМЯНСКИХ НАРОДНЫХ СУЕВЕРНЫХ РАССКАЗАХ

ГАЛСТЯН А.Г.

Резюме

В армянских народных суеверных рассказах наиболее часто встречающимся духом является швот. Это календарный дух, главным образом рассматриваемый в контексте праздника Трндез и, в частности, Нового года. Согласно народным представлениям, швоты—незримые духи, в зимние месяцы поселяющиеся в домах. В начале весны они изгонялись из дома посредством ритуала изгнания (выведения) швота. Вера в швота характерна лишь для системы верований армянского народа и встречается в суеверных рассказах почти всех районов Армении.

⁷¹ Տե՛ս Գ. Ա., *Մշեցի կինը*, էջ 58:

SHVOT IN THE ARMENIAN FOLK SUPERSTITIOUS STORIES

H. GALSTYAN

Abstract

In the Armenian superstitious stories, the spirit called shvot is common and often mentioned. It is a calendar spirit that is mainly discussed in the context of the Trndez feast, and, in particular, in the context of the New Year. According to the folk notions, shvot spirits spend the winter in peoples' houses, and in the beginning of spring, the people chase them out from their houses thanks to the special activity – ritual of driving shvot. The shvot belief is inherent to the system of beliefs of the Armenian folk and can be met in superstitious stories of almost all ethnographic regions of Armenia.